

KOVÁCS BÉLA
(1953–2018)

Barátunk, Kovács Béla az elmúlt nyolc esztendőben alkotótársa lett a múzeum dolgozói közösségének. Az első közös munka 2010-ben a *Széchenyi világi kiállítás* Döbling-termében annak a videofilmnek az elkészítése volt, amely Tolnay Antal nagycenki plébános 1860 áprilisában kelt feljegyzését dramatizálta mozgóképpé. Ez az a szöveg, amely csak 1958-ban került elő a fiatal Ybl Miklós tervezte szentegyház sekrestyéjének íróasztalfiókjából, és amelynek ismeretében ma már nincs komoly történész, aki kétségbe vonná, hogy a „legnagyobb magyar” önkezeléssel vetett véget életének.

Emlékszem, komoly vitát folytattunk arról, miképpen kellene „stilizálni” a szöveget, hiszen ha színészekkel játszattuk el az öngyilkosság Széchenyi-féle precíz magyarázatát, akkor a filmben szereplő hús-vér személyiség – hiába bújtatjuk kosztümbe – túlságosan konkréttá, szinte agresszívan valóságossá változtatja a jelenetet. Nekünk azonban valamekkora távolságra volt szükségünk: legyen meg minden információ, de a kép mégse „szippantsa” be a nézőt, maradjon ideje elgondolkodni a látottakon. És Béla megtalálta a bravúros megoldást: a modern technika segítségével árnyképpé változtatta a szereplőket, megteremtve ezzel a hön óhajtott távolságot a közlő és a befogadó között. A néző érzékelte a kontúrok körvonalain a színészi játék lényeges mozzanatait, ugyanakkor maradt ideje eltöprengeni az ábrázolt szituáció logikai szerkezetén.

A film megérdemelt sikert aratott, és örömmel láttam, hogy a közös munka nyomán szakmai barátságok születtek. Béla filmes profizmusa ugyanis olyan lefegyverző lelkesedéssel, a 19. század világa iránti olyan mélyen átélt rajongással párosult, ami minden szakmáját szerető muzeológust azonnal levett a lábáról. Egy idő után már rendszeresen fölbukkant a múzeum folyosóin, a kávézóban, és különféle filmes tervekről cserélgette eszméit a kollégákkal és új barátokkal. Így amikor elkezdődött a Teleki László gróf halála és temetése 150. évfordulója kapcsán az újabb tárlat tervezése, természetesen tekinthettük,

hogy filmetűdöt készít a Rotunda fala mentén elhelyezett egyik képernyőre. (Ez a film az akkor rendezett tudományos konferencia sok évvel később közreadott, album-szépségű kötetének DVD-mellékletén is megjelent.) Ám én azt is tudtam – hogy honnan, mindjárt kiderül –, hogy Kovács Béla minden egyéb tehetsége mellett elsősorban a műtárgyak filmes ábrázolásának lírai költője, így a sors valódi ajándékának tekintetem, amikor 2014-ben lehetőség nyílt arra, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum 11 értékes és szimbolikus műtárgyáról filmetűdöket forgathasson.

Ez a 11 film igazi főmű – *ars poetica* és vallomás – egy filmes komponista 11 tételes szimfóniája a szépséges műtárgyak iránt érzett igaz szerelméről: *Apafi fejedelem 50 dukátja; Barabás Miklós: A Lánchíd alapkövetétele; Zsigmond-kori csontnyereg; Erzsébet királyné ruhadereka; Kossuth Lajos bostoni dagerrotípiája; Monomakhosz-korona; A Sztálin-szobor keze; A tiszabezdédi tarsolylemez; Pálffy-serleg; Ember alakú agyagurnák, Quadripus (Polgárdi).*

A filmek formálása során megnyilatkozó különleges látásmódja, kifinomult érzéke, az azt szolgáló tudása és műveltsége, képi fantáziája, alkotói tehetsége, a munkavégzés során megnyilvánuló alázatos szorgalma így együtt azért is sajátos, egyedi jelenség, mert a filmkészítésben nemigen voltak mesterei – inkább csak barátai. Csupán egyetlen vágótanfolyamot végzett el, és a napi feladatok tucatjaival szembesülve, a múltó évtizedek során mindet egyre magasabb szinten megoldva, lényegében autodidakta módon, barátai bizalmából lett belőle „igazi” rendező-operatőr, valódi filmes mester. Sok más alkotás mellett a *Hungaria Literata* több évtizedes sikerszériája bizonyította azután, Csonka Erzszi szerkesztői „fundamentumával” a háttérben, hogy Béla nemcsak mindent megtanult, amit a dokumentumfilmes szakmában tudni kell, de igazi művésszé érett: esztétikai szempontból is szuverén módon formálta filmekké a változatos művelődéstörténeti mondanivalót. Vágói érzékenységét, kreativitását és precizitását nem kisebb alkotó, mint Jankovics Marcell kamatoztatta széleskörűen műveiben.

Mármost ha mindezek mögött a személyiség titkát keressük, ami minderre képessé tette őt, akkor a támpontokat valahol a távolabbi időben, a középosztálybeli-értelmiségi család múltjában, a gyermekkor fölragyogó világában kereshetjük, melynek visszfényéből én még láthattam valamennyit a kései '60-as évek Budapestjén, a Szilágyi Erzsébet fasori lakásban, a Városmajorra nyíló ablakok mögötti, ezerkönyves szobákban. Már 1967 őszén, miután beiratkoztunk a Rákóczi Gimnázium 1/D osztályába, meghívott, hogy újdonsült osztálytársának végigmutogassa könyvkincseit vagy éppenséggel orvos nagypjának doberdói fotóalbumát – miközben a nagyszobában szülinapos nővérét, a szépséges Évát rajongták körbe a nagykamasz fiúk és produkálták verbális erőmutatványaikat... Ugyanez a műsor nyáron a balatonszemesi nyaraló kertjében folytatódott, ahol a klasszikus tóparti csövezés közepette látogattam meg barátomat.

Finom, végtelenül udvarias, gyakran elábrándozó lény a gimnázium négy esztendeje során nemigen kezdett önmagával semmit, csupán a végtelen beszélgetéseket élvezte, annál is inkább, mivel az utolsó két középiskolai évet padtársakként egymás mellett töltöttük. Amikor azután „megérett” az osztály és szanaszét spriceltünk a nagyvilágba, nála a „vándorévek” következtek, de ebben is autodidakta hajlamait követte: előbb a kínai nyelvvel foglalkozott, majd a Petőfi Irodalmi Múzeumban tett szert olyan komoly irodalomtörténeti ismeretekre és kapcsolatokra, hogy önálló kötete is megjelent: sajtó alá rendezte – Papp Annával együtt – a századvég mára kissé elfeledett, nagyszerű írójának, Kemény Simonnak a naplóját. Irodalmi szenvedélyei közé tartozott a dedikált kiadások

vadászása az antikváriumokban – ez a jó (de néha kissé költséges...) szokása élte végpercéig megmaradt. Ám végül elkövetkezett a film, a végső szerelem, amelynek univerzumában azután új életre keltek összes egyéb tehetségei és ettől kezdve évtizedeken át a mozgókép nyelvén születtek szebbnél szebb alkotásai.

A „vándorévek” idején kevesebbet találkoztunk, de ahogy megállapodtak viszonyai, újra fölbukkant az én Béla barátom, méghozzá olyan témával, amelyről régóta tudta, hogy közös szenvedélyünk: a Kossuth-emigráció története. Fáradhatatlanul cserkészte a budai és pesti antikváriumokban az „amerikás” memoárokat, és persze lefegyverző lelkesedéssel dicsérte ilyen tárgyú írásaimat, miközben a rá oly jellemző szelíd, de ellenállhatatlan nyomulással préselte ki belőlem a különféle filmes és televíziós pályázatokra a szinopszisokat valamelyik kedvencünk kalandjainak megfilmesítése érdekében. De ő maga is írt számos filmtervet, forgatókönyvet, továbbá időnként valódi publicisztikát is szakmája szűkebb, vagy az értelmiségi közélet tágabb jelenségeiről. Nyertünk is itt-ott, a Duna Tévénél, a City Tévénél, vagy amikor a királyi tévé olyan nagy rövidfilm-sorozatokat indított, mint például a *Magyar Századok*, vagy a már említett *Hungaria Literata*. Sok nagyszerű terve valósult így meg Garibalditól Bem Józsefig, a Kossuth-dagerrotípiáktól Teleki Sándorig, Türr Istvántól Veress Pálnéig, Teleki Lászlótól a Szent Koronáig, az arcában golyót hordozó Asbóth Sándortól a titokzatos Zichy-gyémántokig. Szünetei sokszor organikusán stimulálták egymást: például rajongott Hector Berlioz emlékirataiért, amelynek valóban kolosszális jelenete, amikor a zeneszerző Bécsből Pestre kocsikázik és hajszal híján belefut az áradó Dunába. Nos, az irodalmi élmény nyomán Béla komoly Berlioz-lemezgyűjteményt vásárolt össze, és így a jeles francia muzikus életművének professzionális ismerőjévé vált. Ilyen örömök, vonzások és választások közepette múltak az évek, egyik a másik után, miközben a családi boldogság is megtalálta a szakmájában egyre komolyabb elismeréssel emlegetett filmest. És amikor leültünk egy-egy csésze újabb teára, hamarosan megint filmforgatáson találhattam magamat, és kamerájának lencséjében fölidézhettem valamelyik világhírű hazánkfi sorsából egy-egy elmeforgató, megnevezhető vagy szívbemarkoló történetet.

Egy nap azután Kovács Béla megint előállt egy szívbemarkoló történettel. Las Vegasból tért haza nem sokkal korábban, harmadik felesége – osztálytársunk, Ági – lányát és unokáit látogatták meg. A nevadai kaszinóvárosban is vannak komoly könyvesboltok, így onnan hozott nekem egy pompás ajándékot: az amerikai polgárháború tábornokainak fénykép-albumát. Lapozgattuk a remekül tipografált kötetet, bámultuk a keményen metszett arcéleket, a sokat próbált kalandorok és hazafiak szálas alakját, kissé fájlalva, hogy a magyar származású tábornokok, például Stahel-Számwald Gyula hiányzik a galériából –, amikor csendben megjegyezte: súlyos operáción esett át, ki kellett venni az egyik veséjét.

2014-ben, 61 éves korában írta egy elektronikus levélben, miközben az egyik leghíresebb amerikai magyar, Kossuth Lajos egykori kormányzó szárnysegédje, az északiak rettenthetetlen tábornoka, a mariannai csata hőse arcvonásait szemlélte azon a pompás dagerrotípián, ami a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának féltett kincse: „Igen, valóban korán öregedett meg szegény Asbóth, elég furcsa belegondolni, hogy három évvel fiatalabb volt nálunk, amikor meghalt! Ha nem viszi el a sebesülése ilyen korán, valószínűleg ő is a Kossuth-féle szikár, elnyúlhatatlan Matuzsálemek sorát gyarapította volna, mint Görgei, a Madarászok és még sokan mások ebből a nemzedékből, s ami nekünk gyaníthatóan nem adatik meg.”

Jól gyanította – és ettől kezdve kettőzött erővel dolgozott. Legkedvesebb filmötletével

korábban sokszor pályázott, de befolyásos pártfogók híján nem nyert sohasem. A kortársak visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a tehetséges, fiatal amerikai festő, Walter Gould meglátogatta a száműzött Kossuthot a kisázsiai Kütahyában, ahol kiderült: inasa nem más, mint Makk József tüzérezredes, a hazai titkos ellenállási mozgalom vezetője! Miközben elkészült az exkormányzó olajportréja, az „ismeretlen arckép”, ezalatt a politikai utasítás is megszületett Makk számára a küzdelem folytatásának céljairól és a szervezkedés részleteiről. Történészként az alapadatokat a memoárirodalomból én is ismertem, de lenyűgözött az a gazdag vadászszákmány, amit Béla – céhbeli kutatókat megszegyenítő erudícióval – az internetes bűvárkodás eredményeként terített köréje. Megtalálta a festő eredeti angol leveleit, amelyekben szobrász barátjának, Hiram Powersnek elmesélte az utazás, a Kossuthal való találkozás részleteit. De megtalálta azt – az olajképről készített – litográfiát is, amelynek sokszorosításától a fiatal művész igazi üzleti sikert remélt a Kossuth-láztól égő Amerikában... Miért maradt el a siker? Mi lett a festővel? Hol lehet manapság a kép? És főképpen: hogy-hogy egy ilyen remek történet filmes feldolgozásához senki nem ad támogatást...?

Sokáig kellett várnunk, míg végre akadt olyan pályázati gazda – esetünkben Balog Zoltán EMMI miniszter –, aki megadta a bizalmat és a kellő pénzügyi segítséget az alkotónak. 2017 nyarán így a „virgonc, szőke kis festő” nyomában végre bejárhattuk Isztambul bazarjait és a Boszporusz palotákkal ékes partját, majd fölkerestük Kütahya emigrációs emlékeit is, a Magyar Nemzeti Múzeum nem sokkal korábban fölújított, kitűnő kiállítását a Kossuth Müzei épületében. A nyár második felében pedig eljutottunk Firenzébe, mivel Walter Gould – titokzatos orientalista képek keresett festője – itt, a toszkán fővárosban töltötte életének további 40 esztendejét. Béla boldog volt, hogy erre a forgatásra „potyautas-ként” – természetesen a saját költségén – a feleségét, Ágit is elhozhatta. A film befejezéséhez szükséges harmadik utazásra, az egykor az Egyesült Államokba kerülő és ma is ott (több közgyűjteményben) őrzött Gould-képek és dokumentumok lefilmezésére azonban már nem kerülhetett sor. A betegség gyorsabbnak bizonyult és megnyerte a halálos versenyt.

Volt Kovács Bélának egy különösen kedves olvasmánya: Füsi József *Tengeri szél* című könyve, melyben az elbűvölően szellemes elbeszélő arról az időszokról mesél, amelyet 1958-ban Alfonsine városkában töltött kedves olasz barátainál. A sors még Füsi kapcsán is összekötött minket Bélával, hiszen a pesti olasz gimnázium egykori igazgatóját, Hatvany Lajos barátját, az oly fiatalon meghalt író a mi felnőtte válásunk idején már régen elfeledték a könyvolvasó Budapesten – ám amikor én a '80-as években Garibaldi-könyvemet írtam, megtanultam tisztelni és szeretni a legszebb magyar garibaldista regény, a *Búcsúzó, Garibaldi...* írójának nevét. Ráadásul a nagyobbik lányom Füsi unokájával járt együtt óvodába... Nos, a Gould-film toszkánai forgatásakor is a *Tengeri szél* ott lapult Béla bőröndjében, és amikor az utolsó napon elindultunk hazafelé, Bologna után Ravennának fordítottam a kormánykereket, és pár óra múlva begördültünk a könyvből már jól ismert, kis település főterére... Persze, modern korunk gyermekeiként az internetről régóta tudtuk, hogy Alfonsine novecentós, Mussolini-kori főtere bizony elég szerény látványosság, de tudtuk azt is, hogy az irodalom képes kultuszhelyet teremteni... Így Béla a régi vágyakozás beteljesülésének őszinte, bár a rá jellemző módon kissé önironikus örömeivel járhatta körbe a városháza árkaodos kerengőjét... Pár hónap múlva már tudtuk, hogy ha kapható egyáltalán a sorstól ajándék, akkor ezt a látogatást annak kell tekintenünk.

Kovács Béla szépséges filmjei, finom egyénisége, a történelmi nagyszerűségért és a mű-

vészi szépségért oly határtalan lelkesedéssel dobbanó szíve velünk marad, mert része lett annak az erkölcsi-lelki örökségnek, az emberi teljesítményekből is kovácsolódó közösségi kulturális emlékezetnek, amiből a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak szellemi teljesítménye táplálkozik.

Csorba László
főszerkesztő

